

تبیین کارکردهای سیاسی هدیه و پیشکش در شاهنامه فردوسی و انعکاس آن در انگاره‌های اسلامی

چکیده

شاهنامه فردوسی یکی از برجسته‌ترین آثار زبان فارسی است که صرفاً بیان‌کننده داستان‌ها و روایت‌های حماسی یا اسطوره‌ای نیست، بلکه در خلال آن، مجموعه‌ای از آداب و رسوم ایرانیان باستان گنجانده شده است که نوع تفکر و جهان‌بینی آن‌ها را نشان می‌دهد. هدف اصلی این پژوهش تبیین کارکردهای سیاسی هدیه و پیشکش در شاهنامه می‌باشد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد، رسم «نثار»، «هدیه» و «پیشکش» در شاهنامه فردوسی، صرفاً جنبه ارج‌داشت و بزرگ‌داشت ندارد، بلکه گاهی پذیرفتن هدیه و پیشکش از طرف دشمن، نشانه پذیرش آشتی و تسلیم است؛ گاهی فرستادن هدیه و پیشکش از ملزومات رای‌زنی و گفت‌وگو برای ترک مُخاصمه است؛ گاهی تقدیم هدیه و نثار برای پیشگیری از آغاز جنگی مُحتمل و نابرابر است و در مواردی فرستادن هدیه برای آزمودن زیرکی و هوش و کیاست طرف مقابل و گرفتن امتیاز از دشمن و لغو باج و خراج تحمیل شده است و در مواردی نیز تضمینی برای تحکیم پیوند و تجدید فرمان‌برداری در برابر فرمان‌روای قدر قدرت می‌باشد. در نگاره‌های اسلامی نیز هدیه و پیشکش به تصویر درآمده است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی کاربردهای هدیه و پیشکش در شاهنامه.
۲. بررسی جایگاه هدیه و پیشکش در انگاره‌های اسلامی.

سوالات پژوهش:

۱. کاربردهای هدیه و پیشکش در شاهنامه چگونه است؟
۲. جایگاه هدیه و پیشکش در انگاره‌های اسلامی چیست؟

کلیدواژه‌ها: پیشکش، شاهنامه، فردوسی، نثار، هدیه.

مقدمه

فردوسی آدمیان را به ارزش‌های اخلاقی پایدار دعوت می‌کند و جهانی را که فاقد این ارزش‌ها باشد، جنگلی تاریک و هراسناک می‌داند و انسان‌هایی را که به این ارزش‌ها پای‌بند نباشند، از جمله ددان می‌شمارد. از همین روی است که وی آدمیان را به علم‌اندوزی، محبت، وفای به عهد، مدارا و شکیبایی، تلاش در راه زندگی بهتر، راستی و پاکی و تندرستی و شادمانی دعوت می‌کند. شاهنامه فردوسی در بردارنده مفاهیم بسیار ارزشمندی در زمینه‌های گوناگون حکمی، اخلاقی، سیاسی، اجتماعی، دینی و ... می‌باشد و هر بیتی از آن، سویه‌ای از جهان‌نگری دیرینگان زیسته در این سرزمین را باز می‌تاباند. این دایره‌المعارف بزرگ، همچون دریایی ژرف در هر گوشه و کنار خود، گوهرهایی گران‌بها و ارزشمند از مفاهیم والای الهی و انسانی نهفته دارد. «کم‌تر کتابی در جهان می‌شناسیم که تارهای پیچیده پیوند بشری را از عشق و حسد و مهر و کین و آز و نیاز و پیروزی و شکست و غرور و فروتنی و بی‌داد و داد و خردمندی و دیوانگی در میان افراد جامعه و بین گروه فرمان‌بران و فرمان‌روایان چنین دقیق و شاعرانه و زیبا باز نموده باشد» (رضا، ۱۳۶۹: ۲۷). شاهنامه فردوسی بستر مناسبی برای مطالعات گوناگون از جمله بررسی اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی ایران باستان است و بازخوانی آن، اطلاعات ارزنده‌ای را درباره آداب‌ورسوم و آیین‌های آن دوران در اختیار ما قرار می‌دهد.

تقدیم هدیه و نثار، یکی از آداب قابل توجه و ارزشمند در شاهنامه است که فردوسی به پاسداشت آن پرداخته است. این رسم باستانی در مناسبت‌های مختلف از قبیل بزرگداشت عید نوروز، تهنیت به تخت نشستن پادشاهان، گشودن سرزمین‌های تازه، ازدواج، فرزندآوری و ... در شاهنامه فردوسی، مورد توجه واقع شده است، منتهی نکته‌ای که در پژوهش‌های مربوط به آیین‌ها و سنت‌ها و آداب‌ورسوم موجود در شاهنامه، به‌ویژه سنت هدیه و نثار بدان دقت شایان توجه نشده است، کارکردهای سیاسی هدیه و نثار در بروز جنگ‌ها و نبردها، رویارویی‌های نظامی و تنش‌های پیش آمده در میان پادشاهان سرزمین‌های مختلف است و هدف این پژوهش، تبیین کارکردهای سیاسی هدیه و نثار است. روش تحقیق در پژوهش حاضر به اقتضای ماهیت آن، توصیفی-تحلیلی است. بعد از مطالعه موضوعات مطرح در بحث کارکردهای اجتماعی و سیاسی هدیه و پیشکش در شاهنامه فردوسی، یکایک کارکردها استخراج و مورد بحث و بررسی قرار گرفته و یافته‌های پژوهش در بخش نتیجه‌گیری ارائه شده است.

در مورد آداب‌ورسوم و آیین‌هایی از جمله هدیه و نثار، پژوهش‌هایی به عمل آمده است. محمدآبادی باویل (۱۳۵۰) در کتاب آیین‌ها در شاهنامه فردوسی کوشیده است آیین‌های گوناگونی را که در سراسر شاهنامه پراکنده است گردآوری کند. زهرا مهدب (۱۳۷۵)؛ در مقاله «جشن‌های عروسی در شاهنامه»، به هدیه‌هایی که از طرف اطرافیان به آن‌ها داده شده، پرداخته است. مژده سپنجی (۱۳۸۳) در پژوهشی با عنوان «بررسی آداب‌ورسوم در شاهنامه»، آداب‌ورسوم مربوط به جشن‌ها، عزاداری، نبردها و رویارویی‌ها، دسته‌بندی و تحلیل کرده است. سید محمود صادقی و عمادالدین موسوی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «آداب و آیین در شاهنامه فردوسی»، ضمن تعریف آیین، انواع آداب و آیین در شاهنامه، آیین‌هایی چون آداب استقبال، زندگی، معاشرت، دوست‌یابی، می‌گساری، نخچیر و شکار، تاج‌گذاری شاهان، مرگ و دفن مردگان، دیدار پادشاهان از یکدیگر، کشورداری، موسیقی، مهمان‌داری و برپایی جشن‌ها پرداخته‌اند. سکینه غلامپور دهکی و احترام رضایی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی آیین مهمان‌نوازی و پیشکش در شاهنامه با ایلید و ادیسه»، به انواع پیشکش یا خلعت که بین افراد مبادله شده، اشاره

کرده‌اند. ابوالفضل مصفی (۱۳۵۰)، در مقاله‌ای با عنوان «رسم نثار»، به بررسی عادات و رسوم اجتماعی و چشم‌انداز وسیع و بدیع آن در شعر کهن، میانه و متأخر فارسی پرداخته است. علی محمد پشت‌دار و معصومه دهقان شیری (۱۳۹۷)، در مقاله‌ای تحت عنوان «هدیه‌دادن و رسوم آن نزد ایرانیان با تکیه بر تاریخ بیهقی و شاهنامه»، به مواردی چون انواع هدیه، مناسبت هدیه، اقلام هدیه پرداخته است. براساس یافته‌های این پژوهش هدیه‌دادن در تاریخ بیهقی جنبه تشریفاتی و در شاهنامه بیشتر دلایل حماسی دارد. اما در هیچ‌یک از این پژوهش‌ها به کارکرد سیاسی و نظامی، هدیه و پیشکش در شاهنامه فردوسی، توجه نشده است.

نتیجه‌گیری

رسم نثار و هدیه و پیشکش در شاهنامه فردوسی، همواره برای بزرگداشت و تکریم و پاسداشت حرمت و احترام و شأن و جایگاه افراد نیست. گاهی رسم نثار برای پیشگیری از بروز جنگ و درگیری احتمالی و درواقع یک راهبرد سیاسی و ترفندی نظامی است. گاهی فرستادن هدیه برای گرفتن امتیازی خاص چون گرفتن بخشودگی از پرداخت باژ و ساو مقرر از پادشاه غالب است. گاهی تقدیم پیشکش و نثار برای رهاندن فرزند و خویش و پیوندی است که در جنگ‌های پیشین، گرفتار آمده‌اند و در چنین موقعیتی، فرمانروای مغلوب، جز تسلیم و پذیرش باج و خراج و تقدیم گنج، چاره‌ای ندارد. گاهی نیز پیشکشی هدیه و نثار برای پوزش از عذر تقصیر و تقاضای عفو و گذشت از شیطنتی ناخواسته است. گاهی نیز تقدیم هدیه و نثار برای توقف جنگی است که جز ویرانی و از دست رفتن مُلک فرمان‌روایی نخواهد انجامید از این روی بازگشتن از چنین نبرد بی‌فرجام بهتر از اصرار به جنگی ویرانگر و تباه کننده است. گاهی، تقدیم نثار، خواسته، گنج و هدایای گران‌بها و با ارزش مادی نیست، بلکه دختری از آن فرمان‌روای سرزمینی است که برای پیشگیری از نبردی نابرابر و خفت آور و جلوگیری از ویرانی سرزمین پادشاهی و از دست نرفتن تاج و تخت، مجبور است دختر خود را برای تحکیم پیوند به پادشاه لشکر غالب پیشکش کند.

منابع و مآخذ:

- برایان، پراب. (۱۳۸۶). تاریخ امپراتوری هخامنشیان (از کوروش تا اسکندر). ترجمه مهدی سمسار، تهران: زریاب پروکوپیس، پ. (۱۳۸۲). جنگ‌های ایران و روم. ترجمه محمد سعیدی، تهران: علمی و فرهنگی.
- تاریخ سیستان. (۱۳۴۴). تصحیح ملک‌الشعراى بهار، تهران: کلاله خاور.
- دوستخواه، جلیل. (۱۳۸۴). اوستا، کهن‌ترین سروده‌های ایرانیان. ۲ ج، تهران: جاویدان.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۹۱). امثال و حکم. ۴ ج، تهران: امیرکبیر.
- رضا، فضل‌الله. (۱۳۶۹). پژوهشی در اندیشه‌های فردوسی. تهران: علمی و فرهنگی.
- زربین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۵). روزگاران، دنباله روزگار ایران (از حمله اعراب تا پایان عصر تیموریان)، تهران: سخن.
- سرآمی، قدمعلی. (۱۳۸۳). از رنگ گل تا رنج خار. تهران: علمی و فرهنگی.

سپنجی، مزده. (۱۳۸۳). بررسی آداب و رسوم در شاهنامه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، واحد مشهد.

سید صادقی، سید محمود؛ موسوی، سید عمادالدین. (۱۳۹۱). آداب و آیین در شاهنامه فردوسی، ششمین همایش پژوهش‌های ادبی،

سیستانی، ملک شاه حسین. (۱۳۴۴). احیاء الملوک. به اهتمام منوچهر ستوده، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

طبری، محمدبن جریر (۱۴۲۴ق). تاریخ الامم و الملوک، ۵ ج، بیروت: دارالمکتبه الهلال.

عطار نیشابوری، فریدالدین. (۱۳۸۲). تذکره الاولیاء، تهران: مالیا.

غفاری، زهرا. (۱۳۸۸). آداب و رسوم دربار انوشیروان با تکیه بر شاهنامه فردوسی، پایان‌نامه ارشد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد.

فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۴). شاهنامه فردوسی. کوشش سعید حمیدیان، ۹ ج، تهران: داد.

کرمانی، عباس. (۱۳۸۸). بررسی آداب و رسوم ایرانی و سرچشمه‌های آن در شاهنامه فردوسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد.

کویاجی، جهانگیر. (۱۳۹۳). پژوهشی در شاهنامه. جلیل دولتخواه، تهران: زنده‌رود.

مستوفی، حمدالله. (۱۳۶۴). تاریخ گزیده. تحقیق: عبدالحسین نوایی، تهران: امیرکبیر.

نظام‌الملک طوسی، حسن. (۱۳۷۴). سیرالملوک (سیاست‌نامه). تصحیح: هیوبرت دارک، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.